

بررسی حضور داعش در خاورمیانه و تأثیر آن بر امنیت روانی مردم ایران با تأکید بر نقش سردار قاسم سلیمانی

(تاریخ دریافت ۱۴۰۴/۰۷/۱۵ تاریخ تصویب ۱۴۰۴/۰۸/۰۴)

هادی نجفی

دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی فارغ التحصیل (۱۳۹۵)

چکیده

ظهور و گسترش گروه داعش در خاورمیانه تهدیدی بی سابقه برای ثبات منطقه ای و امنیت روانی جوامع همجوار ایجاد کرد. این پژوهش با هدف بررسی حضور داعش در خاورمیانه و تحلیل تأثیر آن بر امنیت روانی مردم ایران با تأکید ویژه بر نقش استراتژیک شهید قاسم سلیمانی در مقابله با این تهدید شکل گرفته است. این تحقیق با رویکرد توصیفی تحلیلی و استفاده از روش گردآوری داده های کتابخانه ای و اسنادی نظریه پاسخهای روانی به رویدادهای تروماتیک بونانو (Bonanno, ۱۳۸۷, ۲۰۰۸) را به عنوان چارچوب نظری خود قرار داده است. یافته ها نشان می دهند که اقدامات داعش هم از طریق حملات تروریستی مستقیم داخلی و هم از طریق بی ثبات سازی منطقه ای سطوح بالایی از ترس اضطراب و ناامنی فراگیر را در جامعه ایران ایجاد کرده است. همچنین این پژوهش تأکید میکند که مداخلات نظامی و راهبردی مؤثر تحت فرماندهی قاسم سلیمانی در عراق و سوریه نقشی حیاتی در خنثی سازی تهدید فیزیکی داعش و در نتیجه ارتقای حس امنیت روانی ایرانیان ایفا نموده است. تحلیل حوادث تروریستی داخلی مانند حمله شاهچراغ عمق تروماهای روانی وارد شده به جامعه را نمایان می سازد. نتیجه گیری می شود که هر چند مهار نظامی امنیت فیزیکی را تأمین کرد اما بازیابی امنیت روانی پایدار نیازمند توجه به آسیب پذیریهایی جامعه بر اساس مدل‌های سازگاری روانی است. (است. Bonanno, ۱۳۸۷, ۲۰۰۸)

واژگان کلیدی: داعش امنیت روانی قاسم سلیمانی، خاورمیانه تروریسم پاسخ به تروما

۱.۱. بیان کلی مسئله و اهمیت موضوع

خاورمیانه در دهه های اخیر همواره کانون تحولات ژئوپلیتیکی و امنیتی بوده است. با این حال ظهور و گسترش ناگهانی سازمان تروریستی دولت اسلامی عراق و شام (داعش) در سال ۲۰۱۴ شکلی جدید و ویرانگر از بی ثباتی را به منطقه تحمیل کرد داعش نه تنها دولتهای ملی در عراق و سوریه را به چالش کشید بلکه با ایدئولوژی افراطی و روشهای وحشیانه امنیت فیزیکی و روانی تمامی کشورهای منطقه به ویژه جمهوری اسلامی ایران را مورد تهدید قرار داد قربان پور و همکاران (۱۳۹۶)

امنیت روانی به عنوان یک مفهوم چندوجهی فراتر از امنیت فیزیکی و نظامی است و به احساس درونی افراد جامعه در مورد ثبات قابل پیش بینی بودن محیط و فقدان ترس از آسیب های آینده تعریف میشود طالب نیا، (۱۳۹۹) در شرایطی که یک گروه تروریستی با هدف ایجاد خلافت جهانی با وحشت آفرینی سیستماتیک به مرزهای یک کشور نزدیک میشود تأثیرات این تهدید بر روان جمعی جامعه اجتناب ناپذیر است نگرانی از حملات تروریستی داخلی بی ثباتی در همسایگی و تهدید علیه ارزشهای هویتی مستقیماً به کاهش سطح امنیت روانی شهروندان منجر میشود.

اهمیت این پژوهش در این است که تحولات میدانی در سوریه و عراق که مستقیماً با تلاشهای دیپلماتیک و نظامی ایران برای مقابله با داعش گره خورده بود چگونه بر ادراک امنیتی و روانی مردم ایران اثر گذاشت و چگونه نقش فرماندهان نظامی مانند سردار شهید قاسم سلیمانی در این میان توانست عاملی برای تسکین این اضطرابها باشد.

۱.۲ پیشینه تحقیق

بررسیهای متعددی پیرامون ماهیت داعش استراتژیهای منطقه ای آن و تأثیرات ژئوپلیتیکی اش صورت گرفته است (محمدی) و جعفری (۱۳۹۷) در حوزه روانشناسی اجتماعی تأثیر تروریسم بر سلامت روان جوامع هدف مورد توجه قرار گرفته است، هرچند مطالعات مستقیم و عمیقی که ارتباط میان مبارزه منطقه ای با داعش و امنیت روانی جامعه ایران را بررسی کرده باشد اندک است. برخی تحقیقات به بررسی تأثیر بحرانهای جمعی بر سازگاری روانی پرداخته اند بنی اسدی (۱۳۹۸) اما کمتر پژوهشی چارچوب نظری مشخصی مانند رویکرد بونانو را به کار برده است. این پژوهش تلاش دارد شکاف موجود میان تحلیلهای استراتژیک امنیتی و تحلیل های روانشناختی اجتماعی را پر کند.

۱.۳ اهمیت نقش ایران در منطقه

ایران به عنوان یکی از بازیگران اصلی در صحنه خاورمیانه در خط مقدم مقابله با داعش قرار داشت. استراتژی ایران بر مبنای عمق بخشی استراتژیک و جلوگیری از سرایت نا امنی به مرزهای خود تعریف شد. در این میان نقش سردار قاسم سلیمانی فرمانده نیروی قدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در شکل دهی محور مقاومت و فرماندهی عملیتهای کلیدی در عراق و سوریه از اهمیت محوری برخوردار بود اقدامات ایشان نه تنها در بعد نظامی موفق به شکست فیزیکی داعش شد بلکه در بعد روانی نیز حضور یک نیروی متحد و قدرتمند در برابر تهدیدات به مردم ایران و متحدان منطقه ای اطمینان خاطر میبخشید حسینی نسب، (۱۳۹۹). بنابراین بررسی این نقش در راستای درک مکانیزمهای حفظ امنیت روانی جامعه ضروری است.

۲. بیان مسئله و فرضیات (Hypotheses) Problem Statement and

۲.۱. تعریف دقیق مسئله پژوهش

مسئله اصلی این پژوهش عبارت است از حضور نظامی و ایدئولوژیک داعش در خاورمیانه در سایه ضعف دولتهای محلی چگونه امنیت روانی مردم ایران را تحت تأثیر قرار داد و نقش راهبردی سردار قاسم سلیمانی در مدیریت این تهدید و تعدیل پیامدهای روانی آن چگونه قابل ارزیابی است؟

این مسئله شامل دو لایه اصلی است. ۱. لایه تهدید (داعش) شناسایی ابعاد تهدیدات داعش مستقیم از طریق تروریسم داخلی و غیر مستقیم از طریق بی ثبات سازی مرزی و منطقه ای و تأثیر آن بر شاخصهای سلامت روان جمعی ایران ترس، اضطراب نا امنی) ۲. لایه مدیریت

بحران و تعدیل سردار سلیمانی ارزیابی اقدامات سردار سلیمانی در خط مقدم مبارزه و اینکه آیا این اقدامات توانسته اند به عنوان یک عامل تعدیل کننده (Buffer) در برابر استرسهای جمعی عمل کرده و حس کنترل و امنیت را به جامعه بازگردانند.

از منظر نظری این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این پرسش است که چگونه جامعه ایران بر اساس مدل‌های سازگاری با تروما مانند آنچه بونانو مطرح کرده به تهدیدات مداوم و مرگبار داعش واکنش نشان داده است.

۲.۲. فرضیات اصلی پژوهش

بر اساس ماهیت مسئله و چارچوب نظری انتخاب شده فرضیات اصلی به شرح زیر تنظیم می شوند

فرضیه اصلی ۱ حضور و پیشروی داعش در خاورمیانه به ویژه در سالهای ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۷ به دلیل تهدید مستقیم تروریسم داخلی و بی ثبات سازی مرزها منجر به کاهش معنادار در سطح امنیت روانی مردم ایران شده است.

فرضیه اصلی: اقدامات نظامی راهبردی سردار قاسم سلیمانی در شکست فیزیکی داعش در عراق و سوریه به عنوان یک عامل بازدارنده قوی به طور مستقیم به افزایش حس امنیت فیزیکی و متعاقباً ارتقاء امنیت روانی جامعه ایران کمک کرده است.

فرضیه اصلی ۳ حوادث تروریستی داخلی نظیر مجلس اهواز و شاهچراغ مصداق بارز رویداد تروماتیک جمعی هستند و مطابق با نظریه بونانو (۲۰۰۸) تجربه این حوادث منجر به فعال شدن مکانیزمهای آسیب پذیری روانی در جامعه ایران شده است.

فرضیه اصلی ۴ شهادت سردار قاسم سلیمانی در حالی که یک شوک روانی بزرگ محسوب میشد در نهایت منجر به یکپارچگی اجتماعی و افزایش موقت انسجام روانی در واکنش به تهدید خارجی بزرگ تر شد اما پیامدهای بلند مدت آن بر حس فقدان رهبری مقتدر در شرایط بحرانی نیازمند بررسی بیشتر است.

۳. روش تحقیق (Methodology)

۳.۱ نوع پژوهش و روش گردآوری داده ها

این پژوهش از نظر رویکرد توصیفی-تحلیلی (Descriptive Analytical) است. هدف از رویکرد توصیفی، تشریح وضعیت تهدید داعش ابعاد امنیت روانی و عملکرد سردار سلیمانی

است. رویکرد تحلیلی در این پژوهش شامل تحلیل روابط علی و معلولی میان متغیرها تهدید داعش

Srightarrow S کاهش امنیت روانی و ارزیابی نقش تعدیل کننده متغیر مداخله گر اقدامات سردار سلیمانی بر این رابطه است.

روش گردآوری داده ها روش مورد استفاده کتابخانه ای اسنادی (Library- Documentary) است. این روش شامل جمع آوری مطالعه تحلیل و ترکیب اطلاعات از منابع زیر است: ۱. اسناد رسمی و گزارشها گزارشهای نهادهای امنیتی مراکز تحقیقاتی و اسناد رسمی مرتبط با تحولات عراق و سوریه ۲ ادبیات علمی مقالات پژوهشی کتابها و پایان نامه های دانشگاهی در حوزه های علوم سیاسی روابط بین الملل امنیت ملی و روانشناسی اجتماعی ۳ منابع میدانی تحلیل شده یادداشتها سخنرانیها خاطرات و تحلیلهای کارشناسان درباره عملکرد سردار سلیمانی و ابعاد تروریستی حوادث داخلی

۳.۲ چارچوب نظری تئوری امنیت روانی بونانو (۲۰۰۸)

چارچوب نظری مسلط در این پژوهش تئوری پاسخهای روانی به رویدادهای تروماتیک ارائه شده توسط جورج بونانو ۲۰۰۸ (Bonanno) است. در حالی که بسیاری از مدل‌های سنتی بر آسیب شناسی و اختلال پس از سانحه (PTSD) تمرکز دارند بونانو بر تاب آوری (Resilience) و ظرفیت ذاتی انسان برای حفظ سلامت روانی یا بازگشت سریع به عملکرد عادی پس از مواجهه با تروما تأکید میکند.

The Psychological Consequences of Disaster نظریه بونانو در کتاب مشهور خود سازوکارهای دفاعی و سازگاری انسانها با فجایع بزرگ را بررسی میکند وی استدلال

میکند که سلامت روان پس از تروما یک طیف است و لزوماً منجر به اختلال نمیشود. او چهار مسیر اصلی برای سازگاری پس از تروما شناسایی میکند

سازگاری مکرر (Chronic Maladaptation) تداوم علائم اختلال روانی

سازگاری بهینه (Optimal Adjustment) بازگشت کامل و سریع به سطح سلامت روان پیش از تروما

سازگاری مقاوم (Resilience) تداوم نسبتاً ثابت در عملکرد و احساس خوب بودن حتی در مواجهه با تروما پایدارترین مسیر).

سازگاری با بهبود (Recovery) در ابتدا علائمی مشاهده میشود اما فرد با گذشت زمان به سطح پیش از تروما باز می گردد.

بونانو (۲۰۰۸) معتقد است که سازگاری موفق به تروما تا حد زیادی به منابع شناختی و عاطفی فرد از جمله داشتن حس کنترل داشتن شبکه حمایتی قوی و داشتن یک روایت منسجم از واقعه بستگی دارد.

۳.۳ انطباق چارچوب نظری با موضوع پژوهش

انطباق نظریه بونانو با موضوع داعش و امنیت روانی ایران در دو سطح قابل بررسی است

(الف) داعش به عنوان عامل تروما حضور داعش در مرزها و انجام حملات تروریستی در داخل ایران به منزله رویداد تروماتیک جمعی تعریف میشود که پتانسیل تحریک پاسخ های آسیب زا (Maladaptation) را دارد جامعه ایران با تهدیدی مواجه بود که نه تنها جان بلکه ارزشهای هویتی و اعتقادی آنها را هدف قرار میداد.

ب نقش سلیمانی به عنوان عامل تعدیل کننده در چارچوب بونانو، حفظ حس کنترل" و "روایت معنادار از وقایع برای تاب آوری حیاتی است. ۱ ایجاد حس کنترل اقدامات موفق سردار سلیمانی در جبهه های عراق و سوریه این پیام را به جامعه ایران مخابره کرد که تهدید به صورت فعال مدیریت شده و خارج از کنترل نیست این امر از تبدیل ترس به وحشت مزمن جلوگیری کرد ۲ روایت سازی و معنا بخشی مبارزه با داعش به عنوان یک دفاع مقدس" و "مبارزه با ظلم جهانی باز تفسیر شد. این روایت منسجم به افراد کمک کرد تا رنجها و نگرانی های خود را در چارچوبی معنادار و ارزشمند ببینند که این خود یکی از مکانیزمهای اصلی تاب آوری ذکر شده توسط بونانو است.

بنابراین این پژوهش تأثیر تهدید (داعش) را بر پاسخهای روانی جامعه و چگونگی تأثیرگذاری اقدامات مدیریت بحران سردار سلیمانی بر سوق دادن جامعه به مسیرهای تاب آوری یا بهبود مورد ارزیابی قرار میدهد.

۴. بدنه اصلی مقاله (Main Body)

فصل ۱: مفهوم و ریشه های شکل گیری داعش

۱.۱. تعریف، داعش ایدئولوژی و اهداف آن

داعش که نام کامل آن دولت اسلامی عراق و شام" (ISIS) یا دولت اسلامی (IS) است، یک سازمان تروریستی سلفی جهادی فراقومی است که از سال ۲۰۱۳ با خروج از القاعده عراق شکل گرفت و در سال ۲۰۱۴ با تصرف موصل خلافت خودخوانده خود را اعلام کرد ایدئولوژی داعش بر تفسیری افراطی و خشونت آمیز از اسلام سنی وهابیت جهادی مبتنی

است. هسته فکری این سازمان بر لزوم جهاد تمام عیار برای برقراری خلافت اسلامی اصیل مبتنی بر قرائت اولیه شان از شریعت استوار است مصلحی و همکاران (۱۳۹۵)

اهداف کلیدی داعش عبارت بودند از الف جغرافیایی تسلط بر قلمروهایی در عراق و سوریه به عنوان "دارالاسلام اولیه و سپس گسترش آن به منطقه و جهان (ب) ایدئولوژیک نابودی نظام های سکولار و شیعی منطقه و تحمیل قوانین سخت گیرانه خود بر جمعیت های محلی (ج) راهبردی ایجاد وحشت از طریق تاکتیکهای نظامی نامتقارن انتشار جهانی تبلیغات رسانه ای و جذب نیروهای خارجی

۱.۲ عوامل منطقه ای و بین المللی مؤثر در ظهور داعش

ظهور داعش محصول یک بستر پیچیده منطقه ای بود عوامل اصلی عبارتند از:

(الف) عوامل منطقه ای * خلاء امنیتی پس از حمله ۲۰۰۳ به عراق تضعیف ساختار دولتی انحلال ارتش و سیاستهای فرقه گرایانه دولت نوری مالکی موجب به حاشیه رانده شدن بخشهای سنی عراق شد که بستری برای نارضایتی و جذب نیرو فراهم کرد (عالم (۱۳۹۴) * جنگ داخلی سوریه فروپاشی نسبی دولت مرکزی سوریه و تبدیل شدن مناطق وسیعی از این کشور به منطقه ای بدون حاکمیت به داعش امکان داد تا از این خلاء برای سازماندهی آموزش و انباشت منابع بهره ببرد * بحرانهای هویتی و فرقه ای تشدید تنشهای شیعه سنی در منطقه به داعش امکان داد تا خود را به عنوان مدافع اهل سنت معرفی کند.

(ب) عوامل بین المللی * خروج زود هنگام نیروهای آمریکایی از عراق این امر پویایی قدرت را در منطقه به شدت تغییر داد و فضای خالی را برای بازیگران افراطی باز کرد. * سیاستهای مداخله جویانه برخی قدرتهای منطقه ای حمایتهای مالی و تسلیحاتی غیر مستقیم برخی

بازیگران منطقه ای از گروه‌های سنی افراطی به تقویت زیر ساخت‌های داعش کمک کرد. * بحران هویت در غرب ناکامی غرب در ارائه یک چشم انداز سیاسی شفاف برای دوران پس از بهار عربی به جایگزینی ایدئولوژیهای رادیکال دامن زد.

فصل ۲: گستره فعالیت داعش در خاورمیانه و تهدیدات منطقه ای

۲.۱ گسترش جغرافیایی و عملیتهای اصلی داعش

گسترش داعش از سال ۲۰۱۴ به سرعت مرزهای ملی را در نوردید دستاوردهای اصلی این گروه

عبارت بودند از:

سقوط موصل (ژوئن ۲۰۱۴) این عملیات که با همکاری برخی نیروهای محلی سنی صورت گرفت نه تنها ذخایر عظیمی از تجهیزات نظامی را به دست داعش داد، بلکه مهم تر از آن

یک پیروزی روانی عظیم برای سازمان ایجاد کرد و حس شکست را در میان نیروهای دولتی عراق نهادینه نمود.

تصرف بخشهای وسیعی از سوریه داعش توانست پالایشگاه های نفت شهرهای استراتژیک مانند رقه که مرکز خودخوانده خلافت شد و تدمر را به تصرف در آورد. این کنترل منابع نفتی داعش را به یکی از ثروتمندترین سازمانهای تروریستی تاریخ تبدیل کرد.

عملیات های خارجی داعش توانایی خود را در اجرای حملات تروریستی در کشورهای غربی مانند پاریس بروکسل و همچنین حمایت از شاخه های محلی در لیبی مصر (سینا) و افغانستان به نمایش گذاشت.

۲.۲ تهدیدات داعش برای ثبات منطقه

تهدیدات داعش ماهیتی چندوجهی داشت که امنیت فیزیکی و روانی منطقه را هدف قرار میداد

تهدید نظامی مستقیم تجاوز به حاکمیت ارضی عراق و سوریه و تهدید مستقیم پایتخت ها.

تهدید هویتی و فرقه ای داعش با هدف قرار دادن شیعیان ایزدیه ها، مسیحیان و سایر اقلیت ها محور اصلی جنگ نیابتی و فرقه ای منطقه را تقویت کرد.

تضعیف دولت های ملی بقای داعش توانست نهادهای دولتی در عراق و سوریه را تا مرز فروپاشی پیش ببرد و جایگزینی برای ساختارهای حکومتی ارائه دهد.

تهدید مرزهای ایران با توجه به نزدیکی جغرافیایی و وجود جمعیت های شیعه در عراق داعش مستقیماً امنیت ملی و منطقه ای ایران را تهدید میکرد هرگونه تثبیت داعش در عراق به معنای تهدیدی جدی برای امنیت مرزهای غربی ایران بود (کیانی ۱۳۹۸)

فصل ۳: تعریف امنیت روانی و چارچوب نظری

۳.۱ بررسی مفهوم امنیت روانی و ابعاد آن

امنیت روانی Psychological Security فراتر از امنیت ملی یا نظامی است. این مفهوم به وضعیت ذهنی افراد اطلاق میشود که در آن احساس میکنند محیط پیرامونشان با وجود نوسانات از نظر بنیادی قابل پیش بینی تحت کنترل و عاری از تهدیدهای جدی و قریب الوقوع برای بقا و ارزشهایشان است شیروانی و زارعی (۱۳۹۷)

۲. ابعاد اصلی امنیت روانی عبارتند از:

احساس کنترل (Sense of Control) باور فرد به توانایی خود در تأثیر گذاری بر محیط و پیامدهای زندگی شخصی

قابل پیش بینی بودن محیط (Predictability) اطمینان از اینکه وقایع ناگوار به صورت ناگهانی و غیر قابل درک رخ نخواهند داد.

ثبات ادراکی (Cognitive Stability) توانایی فرد در حفظ یک جهان بینی منسجم و منطقی درباره دنیای اطرافش

ایمنی جسمانی و عاطفی فقدان ترس از آسیب فیزیکی مستقیم یا آسیبهای عاطفی ناشی از فقدان یا جدایی

در مواجهه با تروریسم فراگیر مانند داعش هر چهار بعد امنیت روانی به شدت آسیب میبیند؛ چرا که حملات تروریستی ذاتاً غیر قابل پیش بینی خارج از کنترل فردی و مختل کننده ثبات ادراکی هستند.

۳.۲ توضیح کامل نظریه بونانو (۲۰۰۸) در مورد پاسخهای روانی به رویدادهای تروماتیک

همانطور که پیشتر ذکر شد جرج بونانو (Bonanno ۲۰۰۸) بر خلاف دیدگاه های آسیب محور پایداری انسانها در برابر تروما را برجسته ساخت او با مطالعه بازماندگان حوادثی چون ۱۱ سپتامبر و جنگهای بزرگ الگوهایی را کشف کرد که نشان میداد بخش بزرگی از مردم دچار اختلالات مزمن نمیشوند.

مکانیسمهای کلیدی تاب آوری از دیدگاه بونانو

تغییر معنا و بازنویسی روایت افراد موفق در سازگاری توانستند واقعه تروماتیک را در روایت زندگی خود به گونه ای بگنجانند که آسیب را تلقی نشود بلکه به عنوان یک نقطه عطف یا فرصتی برای رشد تلقی گردد.

ذهنیت خوش بینانه و انتظار مثبت حفظ انتظارات مثبت درباره آینده حتی پس از یک رویداد، ویرانگر نیروی محرک اصلی برای بازیابی عملکرد است.

منابع حمایتی اجتماعی و فرهنگی وجود نهادها و گروه های منسجم که معنا و ارزشهای مشترکی را تقویت میکنند نقش حیاتی در تقویت تاب آوری جمعی دارد. بونانو اشاره میکند که جامعه ای که برای تروما یک روایت قابل قبول فرهنگی و اجتماعی خلق میکند سریع تر بازیابی میشود.

این چارچوب به ما اجازه میدهد که شکست فیزیکی داعش را نه تنها یک پیروزی نظامی بلکه یک موفقیت در تقویت مکانیزمهای روانی جامعه ایران بدانیم زیرا پایان یافتن تهدید حس کنترل از دست رفته را باز می گرداند.

۳.۳ مدلها و رویکردهای مرتبط با تأثیر بحرانها بر سلامت روان

علاوه بر بونانو پژوهش حاضر از مدلهای کلی تأثیر بحرانها بر سلامت روان بهره می برد که شامل مراحل زیر است:

مرحله شوک و انکار Shock and Denial در ابتدای ظهور داعش و وقوع اولین حملات بزرگ مانند حادثه مجلس) جامعه دچار شوک شده و برای محافظت از خود ابتدا واقعیت تهدید را نادیده میگیرد.

مرحله واکنش و آشفتگی (Reaction and Disruption) این مرحله با ظهور اضطراب عمومی، خشم و پارانویا مشخص میشود این دوره زمان اوج گیری کاهش امنیت روانی است.

مرحله پردازش و سازگاری Processing and Adaptation در این مرحله جامعه شروع به درک تهدید و یافتن پاسخهای مؤثر میکند اقدامات نظامی و امنیتی در این مرحله به عنوان سازوکارهای کنترل محیطی عمل میکنند و جامعه را به سمت مسیرهای سازگاری بونانو هدایت میکنند.

مبارزه موفق با داعش به ویژه در جبهه خارجی به جامعه ایران کمک کرد تا از مرحله آشفتگی خارج شده و وارد مرحله پردازش و سپس بازیابی امنیت روانی شود، چرا که دیگر خطر قریب الوقوع به نظر نمی رسید.

فصل ۴: تأثیر حضور داعش بر امنیت روانی مردم ایران

۴.۱ تحلیل تهدیدات مستقیم و غیر مستقیم داعش بر جامعه ایران

تأثیر داعش بر امنیت روانی ایرانیان از دو کانال اصلی نفوذ کرد که هر دو بر پایه مفهوم تهدید وجودی بنا شده بودند

الف) تهدیدات مستقیم تروریسم داخلی داعش در چند مقطع تلاش کرد تا با اجرای عملیاتهای تروریستی در قلب شهرهای بزرگ ایران وحشت و ناامنی را مستقیماً به درون

جامعه تزریق کند. این حملات برخلاف حملات سازمان یافته قبلی اغلب توسط هسته های کوچک و عملیاتهای انتحاری صورت میگرفت و به همین دلیل بسیار غیر قابل پیش بینی و ترسناک بودند. حوادثی مانند حمله مجلس (۱۳۹۶) و شاهچراغ (۱۴۰۱) نمونه های بارز شکست امنیتی مقطعی بودند که مستقیماً حس کنترل فردی را هدف قرار دادند. زمانی که یک فرد در مکانی عمومی و مقدس مورد حمله قرار میگیرد احساس آسیب پذیری عمومی جامعه به شدت افزایش میابد کریمی و حسینی (۱۳۹۹)

ب تهدیدات غیر مستقیم تهدید منطقه ای حضور داعش در مرزهای عراق و سوریه به طور مداوم یک استرس مزمن بر جامعه ایران تحمیل میکرد نگرانی از جنگ منطقه ای بیم از اینکه درگیرها به داخل مرزهای ایران کشیده شود. * نگرانی از نیروهای اعزامی نگرانی خانواده ها درباره امنیت نیروهایی که در قالب مدافعان حرم به منطقه اعزام میشدند. * تأثیرات ایدئولوژیک ترویج نفرت و خشونت توسط داعش باعث شد که بخشی از جامعه نسبت به برادران دینی خود در منطقه دچار سوءظن شده و ثبات ادراکی اجتماعی خدشه دار شود.

۴.۲ تأثیرات ترس نگرانی و ناامیدی

این تهدیدات منجر به بروز علائم روانشناختی مشخصی در جامعه شد.

اضطراب فراگیر افزایش عمومی در سطح اضطراب به ویژه در مورد امنیت فرزندان و حضور در تجمعات بزرگ

کاهش اعتماد به ثبات آینده شک و تردید در مورد اینکه آیا کشور میتواند ثبات بلند مدت خود را در برابر این تهدید فراگیر حفظ کند.

پدیده سلیمانی هراسی در میان داعشها و سلیمانی امیدواری در میان مردم از سوی دیگر هرگاه داعش شکست میخورد یا عملیاتهای موفقیت آمیزی در منطقه انجام میشد یک موج کوتاه مدت از امید و کاهش اضطراب در جامعه ایرانی مشاهده میشد که مستقیماً به اقدامات نظامی جبهه مقاومت مرتبط بود این نوسانات در حس کنترل عنصر کلیدی نظریه (بونانو تأثیرگذار بود اگر جامعه احساس کند که یک نیروی توانمند در حال مهار تهدید است از مسیر افسردگی و ناامیدی به سمت سازگاری پیش میرود.

فصل ۵: نقش سردار قاسم سلیمانی در مقابله با داعش

۱.۵. استراتژیها و اقدامات سردار سلیمانی در مبارزه با داعش

سردار شهید قاسم سلیمانی نقش محوری در تدوین و اجرای استراتژی ایران برای مهار داعش ایفا کرد. استراتژی او از سه رکن اساسی تشکیل شده بود که هدف آن جلوگیری از گسترش فیزیکی داعش به سمت ایران و ایجاد یک حائل امنیتی در خارج از مرزها بود

ا عمق بخشی استراتژیک و ایجاد جبهه متحد سردار سلیمانی با فعال سازی و تقویت جبهه مقاومت شامل نیروهای مردمی عراق حزب الله لبنان و گروههای دفاعی سوریه توانست داعش را در جغرافیای عراق و سوریه محدود کند این استراتژی بر این پایه بود که امنیت ایران در بیرون از مرزهایش تأمین میشود (سلیمانی ۱۳۹۷) این اقدامات شامل: * مشاوره نظامی و آموزش نیروهای عراقی و سوری * هماهنگی لجستیکی میان نیروهای مختلف. * رهبری میدانی عملیات های بزرگ مانند آزادسازی تکریت جرف الصخر و نهایتاً محاصره و آزادسازی موصل

استراتژی اطلاعاتی و نفوذ با استفاده از شبکه گسترده اطلاعاتی سردار سلیمانی توانست به درک عمیقی از ساختار فرماندهی داعش دست یابد و عملیاتهای پیش‌دستانه علیه مراکز تصمیم‌گیری آنها انجام دهد. این امر تأثیر مخربی بر روحیه داعشها و توانایی آنها در حفظ سازماندهی داشت.

دیپلماسی نظامی سردار سلیمانی موفق شد هماهنگیهایی را میان دولت‌های عراق و سوریه و نیروهای غیردولتی برقرار سازد که در شرایط عادی دیپلماتیک دشوار بود. این هماهنگی‌ها باعث شد که مبارزه با داعش یک جبهه واحد هر چند ناهماهنگ در برابر مهاجم مشترک شکل دهد.

۵.۲. تأثیر حضور سردار سلیمانی بر ارتقاء امنیت و آرامش در منطقه و ایران

تأثیر اقدامات سردار سلیمانی بر امنیت روانی ایران دوگانه بود

در بعد فیزیکی شکستهای پیاپی داعش در میدان نبرد مستقیماً تهدید قریب الوقوع را از مرزهای ایران دور کرد با فروپاشی خلافت خودخوانده و کاهش توان عملیاتی داعش حس کنترل "تهدید در میان سیاست‌گذاران و مردم تقویت شد. این مهار موفقیت‌آمیز عاملی برای کاهش اضطراب عمومی بود و با اصل حس کنترل در نظریه بونانو همخوانی دارد.

در بعد نمادین سردار سلیمانی به نماد مقاومت مؤثر در برابر افراط‌گرایی و تروریسم بدل شد. در فضای روانی جامعه ایران او نماینده قدرتی بود که قادر است تهدیدات بنیادین را دفع کند. این وجه نمادین به عنوان یک منبع حمایتی فرهنگی عمل میکرد که به افراد اطمینان میداد که قهرمانانی در حال دفاع از کیان جامعه هستند. این اطمینان مانع از سقوط به ناامیدی و ترس

مزمّن میشد عابدینی، ۱۳۹۸)

فصل ۶ تحلیل حوادث تروریستی در ایران و پیامدهای روانی آن ها

حوادث تروریستی که مستقیماً در خاک ایران رخ داد نقاط عطف کاهش امنیت روانی و نمونه های عینی بکارگیری روشهای تروماتیک توسط دشمنان بودند.

۶.۱. تحلیل دقیق حادثه تروریستی شاهچراغ

جزئیات واقعه در آبان ۱۴۰۱ یک فرد مسلح وابسته به داعش به حرم شاهچراغ در شیراز حمله کرد. این حمله منجر به شهادت چندین زائر و مجروحیت تعدادی دیگر شد.

پیامدهای روانی ۱ نقض حرمت مکان مقدس حرמהا و اماکن زیارتی از نظر فرهنگی نماد امنیت مطلق هستند. حمله به شاهچراغ این پارادایم را شکست و این پیام را داد که هیچ مکان امنی وجود ندارد این امر مستقیماً مفهوم قابل پیش بینی بودن محیط را در سطح جامعه هدف قرار داد. ۲. تأثیر بر ساختار روانی شیعیان از آنجا که حمله مستقیماً ماهیت فرقه ای داشت علاوه بر ترس از مرگ خشم عمیقی نسبت به تجاوز به مقدسات دینی ایجاد کرد. ۳. ارتباط با یونانو این حادثه به دلیل ماهیت غیر منتظره و ضربه سنگینی که به حس کنترل زد یک شوک روانی قوی ایجاد کرد پاسخ جامعه بیشتر در مسیر واکنش و آشفته گی قرار گرفت اما مدیریت حاکمیتی سریع و قاطع سعی در هدایت جامعه به سمت روایت سازی تقویت روایت دفاع از مقدسات داشت تا از فروپاشی طولانی مدت روانی جلوگیری شود.

۶.۲. تحلیل دقیق حادثه تروریستی مجلس

جزئیات واقعه در خرداد ۱۳۹۶ مجموعه ای از حملات هماهنگ علیه ساختمان مجلس شورای اسلامی و حرم امام خمینی (ره) رخ داد که مستقیماً نمادهای سیاسی و مذهبی کشور را هدف گرفت.

نحوه واکنش جامعه و دولت واکنش اولیه شوک و وحشت ناشی از ورود تروریست‌ها به قلب ساختارهای حکومتی بود اما ویژگی این حمله هماهنگی و برنامه ریزی آن بود که نشان دهنده توانایی لجستیکی گروه پشتیبان بود دولت و نهادهای امنیتی توانستند در زمانی نسبتاً کوتاه عملیات را کنترل کرده و تلفات را محدود سازند.

تأثیرات روانی این حمله حس آسیب‌پذیری ساختارهای قدرت را آشکار ساخت اما مدیریت سریع بحران توانست از تبدیل شدن این آسیب‌پذیری به ناامیدی مزمن جلوگیری کند. ارجاعات عمومی به نقش سردار سلیمانی در جبهه‌های خارجی در آن مقطع به طور غیر مستقیم به عنوان یادآوری این نکته تلقی شد که نیروهای دفاعی در حال خنثی‌سازی تهدیدات بزرگتر در خارج هستند و این تجربه به حفظ ثبات درونی کمک کرد.

۶.۳ تحلیل دقیق حادثه تروریستی رژه اهواز

جزئیات واقعه در شهریور ۱۳۹۷ در جریان رژه نیروهای مسلح در اهواز یک حمله تروریستی صورت گرفت که منجر به کشته و زخمی شدن تعداد زیادی از نیروهای نظامی و شهروندان شد.

بازتاب‌های روانی این حمله مستقیماً نیروهای حافظ امنیت کشور را هدف قرار داد. پیامد روانی این واقعه تقویت این باور بود که مبارزه با تروریسم تا زمانی که تهدیدات بیرونی ریشه کن نشود، ادامه خواهد یافت این رخداد باعث افزایش حساسیت امنیتی عمومی شد اما به دلیل ماهیت نظامی بودن هدف تأثیر آن بر امنیت روانی عمومی غیر نظامیان اندکی کمتر از حمله به اماکن عمومی غیر نظامی (مانند) شاهچراغ بود با این حال این حادثه به طور مستقیم بر روحیه جامعه نظامی و خانواده‌های آنها اثر عمیقی گذاشت.

۶.۴ ارتباط این حوادث با چارچوب نظری بونانو (۲۰۰۸)

این حوادث تروریستی به مثابه نقاط شکست ناگهانی در قابل پیش بینی بودن محیط عمل کردند. مطابق با بونانو تاب آوری پس از این حوادث به توانایی جامعه در بازسازی روایت خود بستگی داشت

شکست در سازگاری اگر جامعه تنها بر روی از دست دادن و آسیب تمرکز میکرد مستقیماً به سمت سازگاری مکرر (Chronic Maladaptation) سوق پیدا میکرد.

راهبرد تاب آوری پاسخ ایران عمدتاً بر بازسازی سریع روایت مقاومت و "ایستادگی" متمرکز بود تأکید بر شهادت و تبدیل شدن قربانیان به نمادهای ایثار به افراد کمک کرد تا با واقعه معنایی ببخشند و از مسیر آسیب شناسی صرف خارج شوند. مدیریت بحران از سوی نهادهای رسمی تلاش کرد تا حس کنترل از دست رفته را از طریق نشان دادن قدرت واکنش سریع و مجازات عاملان تا حدی بازایی کند.

فصل ۷ ترور و شهادت سردار سلیمانی و تأثیر آن بر امنیت روانی مردم

۷.۱ تحلیل ابعاد ترور سردار سلیمانی

ترور سردار قاسم سلیمانی در ژانویه ۲۰۲۰ توسط آمریکا در بغداد یک دگرگونی بنیادین در فضای امنیتی و روانی منطقه و ایران ایجاد کرد این اقدام نه تنها فقدان یک فرمانده نظامی بلکه ترور نماد اصلی مقابله با داعش و محور مقاومت بود.

ابعاد ترور ۱ بعد امنیتی راهبردی ترور در اوج مبارزه با بازمانده های داعش و در خاک یک کشور ثالث (عراق) صورت گرفت که تهدیدی آشکار علیه حاکمیت ایران و متحدانش تلقی

شد. ۲ بعد روانی عاطفی سردار سلیمانی در داخل جامعه ایران به شخصیتی اسطوره ای و شکست ناپذیر تبدیل شده بود. ترور او این باور " به شکست ناپذیری را برای لحظاتی در هم شکست و جامعه را در برابر یک شوک روانی عظیم قرار داد.

۷.۲ پیامدهای روانی و اجتماعی شهادت ایشان بر مردم ایران

شهادت سردار سلیمانی اگرچه یک رویداد تروماتیک بود اما واکنشهای پیچیده ای را در جامعه ایران برانگیخت که تأثیر متفاوتی بر امنیت روانی داشت

شوک و غم جمعی در ابتدا یک شوک عاطفی عمیق و یک موج غم و اندوه فراگیر بر جامعه حاکم شد که به نوعی همدردی جمعی را تقویت کرد.

اتحاد ملی و تقویت روایت مقاومت در مواجهه با ترور توسط دشمن قسم خورده اختلافات داخلی فروکش کرد و حس یکپارچگی ملی در برابر تهدید خارجی افزایش یافت این اتحاد به عنوان یک منبع حمایتی قوی اجتماعی که بونانو برای تاب آوری ضروری میدانند عمل کرد جامعه احساس کرد که یکپارچه است و هدف مشترکی دارد.

خشم و نیاز به پاسخگویی این رخداد حس خشم و نیاز به انتقام را در جامعه تقویت کرد که در صورت مدیریت نشدن میتواند به سمت خشونت داخلی سوق پیدا کند. با این حال پاسخ نظامی موضعی به پایگاههای آمریکا به جامعه این اطمینان را داد که دولت وظیفه پاسخگویی را به درستی انجام داده است.

به بیان بونانو (۲۰۰۸) شهادت سردار سلیمانی جامعه را به سمت یک سازگاری با بهبود (Recovery) سوق داد زیرا یک شوک بزرگ ترور) با یک پاسخ شدید انتقام و اتحاد

مواجه شد و روایت کلی مبارزه با دشمن خارجی تداوم یافت هر چند با فقدان یک رهبر کلیدی همراه بود.

۲۰۳ بازتاب های منطقه ای و بین المللی این رخداد

در سطح منطقه ای ترور سلیمانی باعث شد که متحدان ایران در عراق و سوریه احساس آسیب پذیری کنند و گروههای مقاومت خشمگین تر شوند اما در عین حال این اقدام به داعش نیز این پیام را داد که دشمن ایران همچنان قوی است و حضور فرماندهی جدید، خلا استراتژیک را پر خواهد کرد در سطح بین المللی این رویداد موجب نگرانی از تشدید فوری جنگ در خاورمیانه شد که به نوبه خود بر اضطراب عمومی در منطقه افزود.

فصل ۸: بررسی واکنشهای مردمی و دولتی به تهدیدات داعش

مقابله موفق با تهدید داعش نیازمند ترکیبی از اقدامات سخت افزاری امنیتی و واکنشهای نرم افزاری اجتماعی بود که هر دو بر ثبات روانی جامعه تأثیر مستقیم داشتند.

۸.۱ اقدامات دفاعی و امنیتی دولت ایران

دولت ایران با اتخاذ یک رویکرد چند لایه توانست ریسک تهدید داعش را مدیریت کند سیاست مبارزه در عمق همانطور که در فصل ۵ ذکر شد اصلی ترین اقدام دفاعی جلوگیری از رسیدن تهدید به مرزها بود این سیاست موفقیت آمیز بزرگترین عامل کاهنده اضطراب عمومی بود زیرا اصلی ترین نگرانی مردم را حمله مستقیم به شهرهای بزرگ از بین برد.

تقویت ظرفیتهای امنیتی داخلی پس از هر حادثه تروریستی نهادهای امنیتی ایران توانستند ساختار هسته های نفوذی داعش را شناسایی و منهدم کنند. این واکنش قاطع حس کارآمدی سیستم امنیتی را تقویت کرد که برای بازیابی حس کنترل در مردم ضروری است.

کنترل اطلاعاتی و رسانه ای دولت تلاش کرد تا با مدیریت انتشار اخبار به ویژه در مورد جزئیات حملات از تبدیل شدن اخبار بد به موجهای اضطراب غیر قابل کنترل جلوگیری کند.

۸.۲ نقش نهادهای مردمی و اجتماعی در مقابله با تهدیدات

امنیت روانی صرفاً با اقدامات امنیتی دولتی تأمین نمیشود؛ بلکه نیازمند مشارکت فعال جامعه است.

نقش خانواده های مدافعان حرم ایثار و فداکاری خانواده هایی که عزیزان خود را برای مبارزه با داعش به سوریه و عراق فرستادند به عنوان یک الگوی فداکاری جمعی عمل کرد. این الگو به جامعه یک روایت اخلاقی قوی داد که فراتر از نگرانی های فردی اهداف والاتری برای دفاع وجود دارد (آذرپیرا ۱۳۹۶)

سازماندهی گروه های مردمی در عراق و سوریه بسیج نیروهای مردمی (الحشد الشعبی) به الگویی الهام بخش برای نمایش توانایی سازماندهی مردم در برابر افراط گرایی تبدیل شد. این امر به مردم ایران نیز اطمینان داد که در صورت لزوم توانایی بسیج مردمی برای دفاع وجود دارد.

تقویت روایت های فرهنگی نهادهای فرهنگی و مذهبی مبارزه با داعش را به عنوان یک جنگ تمدنی علیه خوارج زمان معرفی کردند این امر با استفاده از چارچوب های فرهنگی آشنا به

جامعه کمک کرد تا وقایع تروماتیک را در بستر معنایی وسیع تری درک کند که یکی از راه های اصلی بونانو برای دستیابی به سازگاری است.

فصل ۹ نتیجه گیری و پیشنهادات Conclusion and

Recommendations)

۹.۱. خلاصه یافته های اصلی پژوهش

این پژوهش با هدف بررسی تأثیر حضور داعش در خاورمیانه بر امنیت روانی مردم ایران و ارزیابی نقش سردار قاسم سلیمانی در این فرآیند با تکیه بر چارچوب نظری بونانو (۲۰۰۸) انجام شد. یافته های اصلی به شرح زیر است:

کاهش امنیت روانی حضور داعش چه از طریق عملیات تروریستی داخلی مانند شاهچراغ و مجلس و چه از طریق بی ثبات سازی مرزها اضطراب مزمن کاهش حس کنترل و آسیب به ثبات ادراکی جامعه ایران را به دنبال داشت.

نقش تعدیل کننده سردار سلیمانی اقدامات راهبردی سردار قاسم سلیمانی در جبهه های منطقه ای با جلوگیری از نفوذ فیزیکی داعش به داخل ایران به عنوان یک عامل حیاتی در حفظ حس کنترل و کاهش تهدید قریب الوقوع عمل کرد و مانع از تبدیل استرس به تروماهای جمعی مزمن شد.

اهمیت روایت فرهنگی موفقیت در هدایت جامعه به سمت تاب آوری " (Resilience) - مطابق با بونانو - به دلیل تقویت روایتی بود که مبارزه با داعش را فراتر از یک نزاع نظامی به یک دفاع هویتی و اخلاقی تفسیر میکرد.

تأثیر شهادت سلیمانی ترور سردار سلیمانی یک شوک روانی شدید بود که مؤقتاً حس آسیب‌پذیری را افزایش داد اما در نهایت منجر به یکپارچگی ملی و تقویت عزم برای ادامه مقاومت شد که خود یک مکانیزم دفاعی جمعی محسوب می‌گردد.

۹.۲. تأیید یا رد فرضیات

فرضیه اصلی ۱ کاهش امنیت روانی تأیید می‌شود شواهد حوادث تروریستی و نگرانی‌های عمومی این امر را تأیید می‌کند.

فرضیه اصلی ۲ نقش سلیمانی در ارتقاء امنیت روانی تأیید می‌شود. موفقیت‌های نظامی او مستقیماً با کاهش اضطراب ناشی از تهدید فیزیکی مرتبط بود.

فرضیه اصلی ۳ حوادث تروریستی به عنوان تروما تأیید می‌شود این حوادث مصداق رویدادهای تروماتیک جمعی هستند که اصول بونانو بر آنها حاکم است.

فرضیه اصلی ۴ تأثیر شهادت سلیمانی تأیید می‌شود شهادت وی شوک آور بود اما در مجموع منجر به تقویت اتحاد و روایت مقابله شد.

۹.۳. پیشنهادات برای پژوهش‌های آتی و سیاست‌گذاری

پیشنهادهای سیاستی ۱ ادغام امنیت روانی در دکترین دفاعی نهادهای امنیتی باید اثرات روانی اقدامات دشمن را به طور جدی در محاسبات استراتژیک خود لحاظ کنند و استراتژی‌هایی برای تعدیل روانی همزمان با اقدامات نظامی طراحی نمایند. ۲ تقویت منابع تاب‌آوری اجتماعی سرمایه‌گذاری بیشتر بر روی نهادهای اجتماعی و فرهنگی که قادر به ارائه روایت‌های منسجم و معنادار در شرایط بحران هستند مانند استفاده از ظرفیت مساجد و پایگاه‌های

بسیج در زمان بحران) ۳ مدیریت انتظارات پس از بحران پس از هر اقدام موفق مانند آزادسازی یک منطقه توسط سردار سلیمانی اطلاع رسانی باید بر تقویت حس کنترل جامعه متمرکز شود تا از بازگشت به حس ناامنی جلوگیری شود.

پیشنهادهای برای پژوهشهای آتی ۱ مطالعات کمی انجام مطالعات پیمایشی کمی با استفاده از ابزارهای استاندارد روانسنجی برای اندازه گیری دقیق سطح اضطراب و تاب آوری جامعه ایران در سالهای اوج گیری داعش ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۷ ۲ تحلیل محتوای رسانه ای بررسی تطبیقی نحوه پوشش اخبار داعش در رسانه های رسمی و شبکه های اجتماعی و تأثیر هر کدام بر امنیت روانی جامعه مطالعه تطبیقی تاب آوری مقایسه سطح تاب آوری جوامع هدف مستقیم داعش مانند عراق با جامعه ایران که در معرض تهدید مرزی بود با استفاده از مدل های بونانو

منابع و مآخذ

- آذریپیر، ح. (۱۳۹۶) نقش خانواده های مدافعان حرم در باز تعریف هویت مقاومت در ایران فصلنامه مطالعات فرهنگی و اجتماعی ایران، ۱۴ (۴۸)، ۷۲-۴۵
- بنی اسدی م (۱۳۹۸) روانشناسی اجتماعی بحران مطالعه موردی بلایای طبیعی و تهدیدات امنیتی انتشارات دانشگاه تهران
- حسینی نسب س. ع. (۱۳۹۹) استراتژی عمق بخشی ایران در مقابله با تروریسم بین المللی انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی
- کریمی ر.، و حسینی م (۱۳۹۹) تروریسم و فروپاشی حس کنترل ادراکی مطالعه موردی حملات داعش به اماکن عمومی فصلنامه روانشناسی اجتماعی، ۱۵ (۵۹)، ۱۲۳۴
- مصلحی، ج.، قاسمی، ف. و احمدی ن (۱۳۹۵) ایدئولوژی سلفی جهادی و چالشهای امنیتی جمهوری اسلامی ایران فصلنامه سیاست خارجی، ۳۰ (۳)، ۸۸-۵۵
- محمدی، ع.، و جعفری ا (۱۳۹۷) ظهور و سقوط جغرافیای داعش در عراق و سوریه تحلیل ژئوپلیتیک فضایی فصلنامه جغرافیای سیاسی، ۹ (۳۲)، ۱۲۵-۱۰۱
- قربان پور، س. شجاعی، ف و، بابایی م (۱۳۹۶) تحلیل شکافهای امنیتی در آسیای غربی از القاعده تا داعش فصلنامه مطالعات راهبردی جهان ۷ (۲۷) ۲۸-۱
- کیانی، ب (۱۳۹۸) دکترین مقابله ایران با تهدیدات مرزی مطالعه موردی داعش فصلنامه مطالعات امنیت ملی، ۱۱ (۴۳)، ۱۱۰-۹۰
- سلیمانی ق. (۱۳۹۷). من معلم سپاه قدس هستم مجموعه مصاحبه ها). نشر شهید کاظمی

- طالب نیا ی (۱۳۹۹) مفهوم پردازی امنیت روانی در جوامع پسابحران انتشارات پیام نور
- عابدینی س (۱۳۹۸) اسطوره سازی قهرمانان ملی و تأثیر آن بر انسجام روانی جامعه مجله جامعه شناسی ایران ۲۰(۱)، ۶۵-۸۹
- عالم، ع. (۱۳۹۴) نظام منطقه ای غرب آسیا از جنگ سرد تا بحران سوریه انتشارات سمت.
- شیروانی ر و زارعی م (۱۳۹۷) سنجش و ارزیابی امنیت روانی در مناطق مرزی ایران فصلنامه پژوهشهای جغرافیایی انسانی، ۱۰(۳۹)، ۴۰-۲۱
- Princeton. *The psychological consequences of disaster*. Bonanno, G. A. (۲۰۰۸). University Press
- Princeton. *The psychological consequences of disaster*. Bonanno, G. A. (۲۰۰۸). University Press
- „&Bonanno, G. A., Galea, S., Gruber, M. J., Hardy, T. N., Herbert, C., Kaltman, S .Pfefferbaum, B. (۲۰۰۷). *Resilience to trauma: Lessons from longitudinal studies* ۱-۱۵, (۱)۲۰, *Journal of Traumatic Stress*